

נלחמים על הבית: המאבק על המשפחה בישראל

רוחות הפירוק הרווחות במערב מאיימות לכרסם את המשפחתיות הישראלית. אליהן מצטרף השיח האקדמי, שנכבש מזמן על ידי תפיסות שאינן מאמינות כלל במוסד הזה. בעולם המתנכר לילדים, בעולם של בדידות, ראוי לשוב לתפיסת הנישואין כברית

המשפחה הישראלית מתקיימת בשני עולמות נפרדים. בכל הנוגע לעולם הממשי, המשפחה הישראלית היא החזקה ביותר, המסורתית ביותר והשמרנית ביותר בעולם המפותח. אך בכל הנוגע לעולם האקדמי, חקר המשפחה בישראל מושפע רובו ככולו מן החשיבה הפוסט-מודרנית, המערערת על חשיבות המשפחה המסורתית ורואה בה מוסד דכאני.

הפער הזה מציק לחלק מן החוקרים. כבר בשנת 1999 כתבה הסוציולוגית סילביה פוגל-ביז'אוי, במאמר שכותרתו "משפחות בישראל – בין משפחתיות לפוסט-מודרניות": "מדהים להיווכח כי בישראל נשמרת המשפחתיות".¹ אכן מדהים, ובתחומים מסוימים – לא בכולם, למרבה הצער – הפער בין המשפחה בישראל לבין חקר המשפחה בישראל רק גדל והולך. זאת בזמן שהמשפחה בעולם המערבי אכן קורסת, כפי שניבאו וקידמו בשמחה הוגים וחוקרים העוינים את המשפחה המסורתית.

קריסת המשפחה המערבית

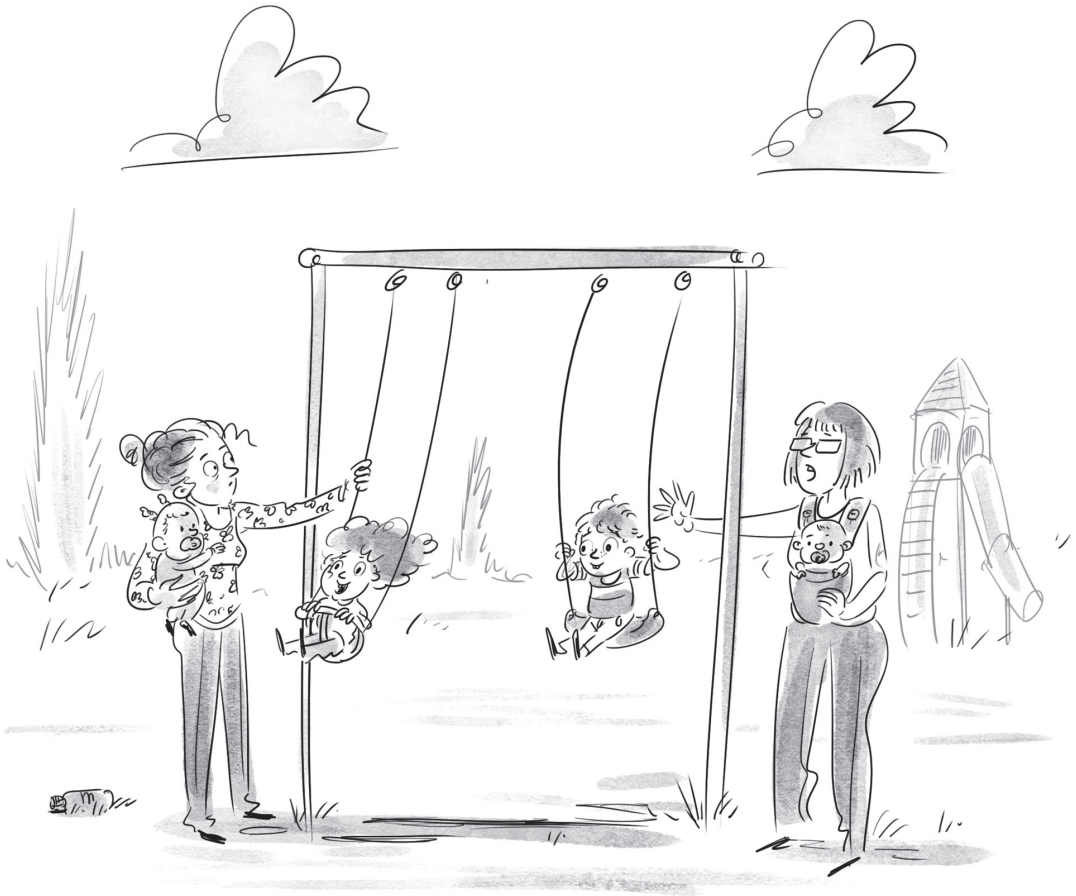
לשאלת מצב המשפחה בעולם המערבי נחשפתי כאשר כתבתי את ספרי 'שיעורי בית', העוסק בהשקפתו של הרב סולובייצ'יק על זוגיות, מיניות ומשפחה בימינו (סקירה של הספר מופיעה בהמשך גיליון זה). רציתי לכתוב את הספר מזווית עכשווית, ולהפיק מדברי הרב תובנות הנוגעות למשפחה שלנו היום, כשישים שנה לאחר שניסח את מרבית טענותיו בשאלות הללו. לשם כך התחלתי ללמוד מה קורה בעולם בתחום הזה. גיליתי להפתעתי שאנחנו חיים בבועה, במובן הכי חיובי שיכול להיות למילה הזו.

המשפחה המערבית נמצאת בתהליך קריסה, המזכיר את ימיה האחרונים של האימפריה הרומית. שיעור הנישואין נמצא בירידה מתמדת, ושיעור הגירושין עלה בתלילות. בשלושים השנים האחרונות שיעור הגירושין במערב הוא בסך הכול יציב, אבל כנראה רק משום שפחות ופחות זוגות מתחתנים, כך שאין כל כך הרבה מי שיתגרש. יתר על כן: יש חוקרים הטוענים שהזוגות שבכל זאת בוחרים להתחתן היום, בזמן שהאופציה הזו פחות ופחות פופולרית, הם הזוגות היציבים יותר, שיש להם לכאורה פוטנציאל לחיי נישואין מאושרים. היינו מצפים שכאשר רק זוגות כאלו מתחתנים, שיעור הגירושין ירד. הוא לא.

השינוי הבולט ביותר והקריטי ביותר בתחילת המאה העשרים ואחת הוא הירידה התלולה בילודה. כדי לשמר את גודל האוכלוסייה נחוץ שיעור פריון כולל של 2.1 ילדים לאישה בממוצע. מספר הילדים הממוצע שיוולדת כיום במשך כל חייה אישה במדינות ה-OECD, המדינות המפותחות ביותר מבחינה כלכלית, הוא כ-1.7 – הרבה מתחת לשיעור הנחוץ לשמירה על גודל האוכלוסייה. במדינות האיחוד האירופי הממוצע הוא פחות מ-1.6. שום מדינה לא יכולה לשרוד כך לאורך ימים. שניים-שלושה דורות של ילודה כה נמוכה עלולים לחרוץ את גורלה. בתחילת המאה העשרים היו תושבי אירופה כרבע מאוכלוסיית העולם; כיום הם רק כעשירית. במדינות אחדות (כמו גרמניה, יפן, איטליה ושווייץ) המצב גרוע במיוחד. למעשה, ברוסיה וביפן האוכלוסייה כבר הולכת ומצטמצמת מדי שנה.

מה בעצם הבעיה בירידה הדמוגרפית הזו? הרי הכוכב שלנו צפוף למדי. מה רע בכך שיהיה קצת פחות צפוף? הבעיה העיקרית היא בכך שירידה בגודל האוכלוסייה בגלל חוסר ילודה משנה את הפרופורציות בין צעירים לזקנים. כאשר מוסיפים על כך את העלייה המבורכת בתוחלת החיים, אנו מתקרבים לחברה שחלוקת הגילאים בה חסרת תקדים בתולדות האנושות.

דמוגרפים חוזים שבעוד כארבעים שנה יהיה באירופה פנסיונר אחד על כל שני מבוגרים בגיל העבודה (פי שניים משיעור הזקנים באירופה היום, שגם הוא גבוה מאוד). זהו שיעור חסר תקדים, והחברה האירופית לא תוכל לממן את התמיכה

"ידוע שכל הרעיון הזה של גני משחקים הוא עוד דרך של הממסד הילדי לשמר את כוחו ולהבנות את מערכת היחסים המשעבדת של ההורה אל הילד..."

החברתית והרפואית הנחוצה לכל כך הרבה קשישים. חוקרים נחשבים מציעים ברצינות שהעולם המערבי ייאלץ בעתיד לשקול מה שהם קוראים בעדינות "עזרה להתאבדות, עידוד להתאבדות והמתת חסד" של קשישים.²

קשה להאמין שנראה שינוי משמעותי במגמת הזדקנותה של אירופה, משום שאפילו אם כל הצעירים ביבשת יחליטו מחר ללדת ילדים רבים, כבר אין במדינות הללו מספיק צעירים שיכולים להוליד. נראה שרק הגירה בממדי ענק תוכל לעכב את הידרדרותה של אירופה. להגירה כזו יש, כמובן, מחירים משלה.

יתר על כן: אין זאת רק שבעולם המערבי נולדים הרבה פחות ילדים, אלא גם שהילדים שבכל זאת נולדים הם הרבה יותר תלושים. הילדים הללו גדלים לעתים קרובות בלי מסגרת מתפקדת של משפחה, שבה שותפים שני הוריהם.

בארה"ב שיעור הפריון הכולל הוא כ-1.9 ילדים בממוצע לאישה. זה שיעור נמוך, אך לא מאוד נמוך. המצב הדמוגרפי באמריקה טוב מבחינה זו הרבה יותר מאשר ברוב העולם המפותח. אולם כיוון שפחות ופחות זוגות נישאים בארה"ב, חלק גדול מהילדים נולדים מחוץ לנישואין. שיעורם עולה על 40 אחוז מכלל הילדים.

צירוף כל העובדות הללו מתאר משבר חסר תקדים של המשפחה בחברה המערבית, שהנפגעים העיקריים ממנו הם הילדים. הסוציולוג הנודע א"ה הלסי אמר בעצב שאנשים כינו את המאה העשרים "המאה של הילדים", אך בעצם צריך לכנות אותה "המאה של הזנחת הילדים".³ נדמה שעד כה המאה העשרים ואחת אינה מצטיירת כמוצלחת יותר עבורם.

ההיסטוריונית סטפני קונץ מציינת בתחילת ספרה החשוב על ההיסטוריה של הנישואין שהיא התכוונה לכתוב ספר שיפריך את הטענות על משבר חסר תקדים במוסד הנישואין בימינו, ויצביע על תקדימים היסטוריים מקבילים. ככל שהמחקר התקדם, היא נאלצה לשנות את דעתה. לדבריה, מעולם בהיסטוריה לא חיו כל כך הרבה אנשים לבדם.⁴

ההסבר הכלכלי

מה מקור המשבר החרף במשפחה המערבית? יש המציעים הסבר כלכלי. לנישואין היה בעבר יתרון כלכלי גדול. כיוון שהיה צורך בעבודה רבה מחוץ לבית להשגת פרנסה, וכן היה נחוץ עיסוק אינטנסיבי בעבודות משק בית, היה יתרון כלכלי ניכר לבני זוג שחילקו ביניהם את העבודות כך שכל אחד התמחה והתמקצע באחד מהתחומים. הגבר התקדם בעבודה, רכש מעמד מקצועי ומשכורת גבוהה יותר, בזמן שהאישה התמקצה בעבודות הבית ובטיפול בילדים. המגורים המשותפים חסכוניים יותר גם מחמת האפשרות להסתפק בדירה אחת. המחויבות ההדדית שיש בנישואין – ואין במגורים משותפים ללא נישואין – סיפקה לאישה שקט נפשי, בידיעה שגירושין

הם אפשרות רחוקה, כך שהיא יכולה לוותר על רכישת מקצוע, ולא תישאר נטולת משאבים.

לפי המודל הזה, הירידה התלולה בנישואין נגרמה מחמת כמה סיבות: 1. ירידה בשכר הגברים, המצמצמת את התועלת הכלכלית שמפיקות נשים מן הנישואין. 2. ירידה בזמן המוקדש לעבודות הבית, בגלל התפתחות הטכנולוגיה הביתית. זו מפחיתה את התועלת שמפיקים הגברים מבת הזוג הנשארת בבית. 3. עלייה תלולה בשיעור הנשים העובדות. 4. עלייה בשכרן של הנשים הבוחרות לעבוד. 5. עלייה בתמיכת המדינה באימהות חד-הוריות. כתוצאה מכל השינויים הללו, האינטרס הכלכלי של שני הצדדים בנישואין - ובעיקר של האישה - הולך ופוחת.

אך המודל הזה אינו מצליח להסביר באופן מלא את התופעה. לאור ההסבר הכלכלי היינו מצפים שלנשים בעלות קריירה מצליחה תהיה נטייה מובהקת לא להינשא, ולנשים עניות, התלויות בבעל מפרנס, תהיה נטייה הפוכה. אך מחקרים מראים שנשים שמרוויחות יותר כסף ומצליחות במקצוען אינן מועדות יותר לא להינשא, או להתגרש, כפי שהיה אפשר לצפות. מן הזווית הכלכלית, תמוה גם שמדינות כל כך שונות מבחינת מבנה המשק ומידת מעורבות הממשלה, כמו מדינת הרווחה הקיצונית שוודיה ומדינת השוק החופשי הקיצונית ארצות הברית, חוות תהליכים דומים כל כך מבחינת מבנה המשפחה, בעוד מידת התמיכה שהן מקצות לאימהות חד-הוריות שונה בתכלית. אין מתאם משמעותי בין הטבות הרווחה לאם חד-הורית לבין שכיחות הגירושין. המודל הכלכלי גם אינו מתייחס באופן מספק לירידה התלולה בשיעור הפרייון.⁵

על הכשלים הללו נוסיף את התהייה, האם באמת תהליך כה משמעותי העוסק ביחידה הבסיסית של הקיום האנושי ניתן לצמצום אך ורק לגורמים כלכליים. אין ספק שלכלכלה יש משקל והשפעה, כמו גם לטכנולוגיה (הן בתחום עבודות הבית, הן בתחום הפרייון, למשל). אך נראה שאלו אינם גורמים בלעדיים, ואפילו לא עיקריים, לקריסת המשפחה.

ההסבר התרבותי

משכנעת הרבה יותר היא טענתם של חוקרים רבים, שהגורם העיקרי בתהליך השינוי הזה אינו כלכלי, אלא תרבותי.⁶ אין להתעלם מהמרכזיות של הגורם התרבותי-רוחני. כבר נביא הזעם ניטשה קבע כי במאה העשרים המשפחה תהפוך בהדרגה לאוסף אקראי של אינדיבידואלים. כמו נבואות חורבן אחרות של ניטשה, גם זו החלה להתגשם.⁷

אין אנו טוענים שהגורם היחיד המשפיע על מצב המשפחה הוא תרבותי-רוחני. ודאי גם לגורמים כלכליים יש משקל, ואפילו לגורמים טכנולוגיים, כמו המצאת הגלולה

למניעת הריון בשנות השישים. אך העלייה בשיעור הגירושין החלה לפני כ-150 שנה, הרבה לפני השינויים הכלכליים והטכנולוגיים הללו. לכן דומה שחייבים לתת את הדעת גם לגורם התרבותי כשיקול מרכזי.

המשפחה נתפסה בעבר כיחידה אורגנית. בני המשפחה ראו עצמם כשייכים למשפחתם וכמזוהים איתה. המשפחה הייתה מוקד ראשוני של זהות לחבריה. אולם בעת החדשה, הוגים ליברלים כג'ון לוק וג'ון סטיוארט מיל החלו לדרוש להתייחס לנישואין כחוזה בין שני צדדים, באופן שמעצים את הממד האינדיבידואלי שבנישואין. התפיסה הזו חלחלה אל עולם המשפט והחברה ושינתה את פניהם.⁸

האינדיבידואליזם המוקצן של ימינו כבר אינו מתייחס למשפחה כיחידה אחת. בשנת 1972 קבע בית המשפט העליון של ארצות הברית באופן חד-משמעי: "זוג נשוי אינו ישות עצמאית עם תודעה ולב משלה, אלא התאגדות של שני אינדיבידואלים".⁹

התפיסה האינדיבידואליסטית המוקצנת מחלחלת גם למערכת היחסים שבין הורים לילדים. בשנת תשע"ה (2014) הגישה ממשלת ישראל הצעת חוק "הורים וילדיהם", שנועדה להתאים את החקיקה הישראלית לתפיסות העכשוויות בנוגע למבנה המשפחה. אחת ממטרות הצעת החוק הייתה לצמצם את סמכות ההורים בנוגע לילדיהם. בין היתר מבטלת ההצעה את מעמד ההורים כאפוטרופסים טבעיים לילדיהם. הצעת החוק דורשת שאם יש חילוקי דעות בין הילדים להוריהם, יש ליישב אותם ככל האפשר בהסכמה. מוצע להורים להיעזר לצורך כך במטפל מקצועי או במגשר. הצעת החוק הזו, שיש לקוות שלא תתקבל, מסמנת קוטב קיצוני של פירוק המשפחה כיחידה שלמה.

ההיסטוריון ג'ון וויטי זיהה שני שלבים בהתפתחות חוקי המשפחה בעולם המערבי במאה התשע-עשרה ובמאה העשרים. השלב הראשון היה התפתחות מתונה בכיוון ההשקפה החזונית, תוך הישענות על מסורות העבר. אך החל מאמצע המאה העשרים מתחוללת מהפכה כוללת בחוקי המשפחה, מהפכה המביאה לשבירה כוללת של מוסד המשפחה.¹⁰

ירידתה של המשפחה כיחידת חיים ופעולה החלה מתוך מניעים ליברליים ורצון להעצים את חופש הפרט. כל עוד מדובר היה במהלכים מדודים וזהירים, אנו יכולים להזדהות עם חלק מהם. אכן אסור שהמשפחה תבלע את היחיד. אך בתקופה הפוסט-מודרנית פירוק המשפחה קיבל תנופה חדשה. המשפחה המסורתית מתוארת עכשיו כמוסד דכאני, המחניק את חופש הפרט, ולפיכך יש לפרקו כליל.

בזה משתלבת המשפחה ברשימה מכובדת ביותר של מעגלי זהות, שכולם הפכו מטרה לחרונם הקדוש של ההוגים הפוסט-מודרניים, וכולם אכן עומדים בסכנת פירוק: עם, קהילה, משפחה, ואפילו היחיד האינדיבידואל עצמו; שהרי האדם הפוסט-מודרני, כמוהו ככסיל המקראי, אוכל את בשרו-שלו.

ככל שמדגישים יותר את הממד האינדיבידואלי שבחיי המשפחה, כך מסתבר שיותר נישואין יתפרקו (וזו תופעה ותיקה למדי), וכן שיותר ויותר גברים ונשים יבחרו כלל לא להינשא (וזו תופעה חדשה יחסית). ירידת שיעור הילודה יכולה להיות קשורה לירידה בשיעור הנישואין, ולעלייה בשיעור הגירושין. קשה לגדל ילדים רבים במשפחה חד-הורית, ולכן אישה שלא התחתנה, או שהתגרשה, תלד בדרך כלל פחות ילדים. יש הטוענים שהחשש הזה מנקר במוחה של אם גם בזמן שהיא נשואה; שהרי נישואין הפכו להיות מאוד לא יציבים.

לתהליך העצמת האינדיבידואליזם יש גם השלכות ישירות יותר לגבי הילודה, בלי קשר לערעור מוסד הנישואין. ככל שמדגישים יותר את חירות הפרט, את זכויותיו ואת הנאותיו, בולטת יותר העובדה שילדים מגבילים מאוד את כל אלו. אם הנתון הבסיסי אינו המשפחה אלא היחיד, הרי יחידים רבים מהססים להגביל את חירותם על ידי כבילתם לילדים.

התרבות העכשווית נוטה לתאר את החברה בעבר ככופה וכדכאנית. כביכול, אנשים ונשים נאלצו להיכבל למיטת סדום של "המשפחה המסורתית", גם כאשר זאת לא התאימה להם. לעומת זאת, היום מוצג המודל המשפחתי הקלאסי רק כעוד אופציה לבחירה מתוך תפריט מגוון. אך הנתונים מראים שהמגוון הססגוני הזה מביא לתוצאות עגומות לחברה כולה, וגם ליחידים החיים בה. עבור הרוב המכריע של האנשים, המשפחה המסורתית הייתה מוקד של שמחה, אהבה וזהות. מי שפירק את המשפחה כדי לזכות בחופש, למד בדרך הקשה שחופשי זה לגמרי לבד.

מקורות ההשקפה השמרנית על המשפחה

התפיסה השמרנית בנוגע למשפחה ניזונה מכמה מקורות יסוד. הראשון הוא, כמובן, ההגות השמרנית הקלאסית. כבר אבי הפילוסופיה השמרנית, אדמונד ברק, נזעק לנוכח הטינה שהפגינו המהפכנים בצרפת כלפי המשפחה המסורתית. הם סברו שחובות משפחתיות "אינן חלק מן החוזה החברתי, ואינן מחייבות לפי זכויות האדם; משום שהקשר הזה אינו תוצר של בחירה חופשית - לעולם לא מצד הילדים, וכמעט לעולם לא מצד ההורים"¹¹. ברק עצמו ראה במשפחה מסד חיוני לקהילה ולחברה, וחרד מתוצאות מעלליהם של המהפכנים.

ההשקפה השמרנית, המכבדת מוסדות עתיקים, רוחשת כבוד עצום למוסד העתיק מכולם - מוסד המשפחה. השמרנות מבוססת על ההנחה שהחברה האנושית חכמה יותר מכל יחיד בה. מוסד המשפחה התעצב מתוך תלאותיהם וניסיונותיהם של מאות דורות. מכל המגוון העצום של חברות אנושיות שנחקרו על ידי אנתרופולוגים, לא נמצאה אחת שלא פיתחה את מוסד המשפחה, ונמצאה רק קבוצה זעירה אחת שלא פיתחה מוסד של נישואין.¹² עצם קיומה ההיסטורי של המשפחה כמסד החברה

האנושית דורש לכבד אותה ולהיזהר מחורבנה.

השמרנים מצביעים על כך שכל הניסיונות לחולל רפורמה תזזיתית במוסד המשפחה הביאו לכישלון חרוץ. הדוגמה הבולטת בישראל היא הניסיון הכושל וההרסני של הלינה המשותפת בקיבוצים, שם עקרו את הילדים מבית הוריהם וגידלו אותם יחדיו במוסד משותף, מתוך אידיאולוגיה חינוכית שהתגלתה ככושלת וכמכאיבה.

דוגמה חריפה הרבה יותר היא רוסיה הקומוניסטית. המשפחה הרוסית הייתה ידועה בעבר כמשפחה גדולה, חמה וחזקה. כאשר עלו הקומוניסטים לשלטון הם החלו לפעול כנגד מוסד המשפחה המסורתי. התוצאה הייתה שחמש שנים לאחר מכן נמצאו ברוסיה שבעה מיליון ילדים חסרי בית. ההיסטוריה האנושית מלמדת שהמשפחה המסורתית היא המוסד המוצלח ביותר לגידול ילדים, וכל פגיעה בו מביאה מיד לפגיעה בהם.

התוצאות של הפגיעה במשפחה המסורתית כל כך ניכרות ובולטות בתקופתנו, עד שההגנה עליה הפכה אצל רבים לדגל המרכזי של ההשקפה השמרנית בדור הזה. זאת גם משום שהמשפחה היא באמת עמוד התווך החשוב ביותר של החברה, וגם משום שעל הפגיעה בה קשה להתווכח. אכן, יש רבים שטוענים שמבנה המשפחה הפוסט-מודרני משחרר ומשמח, ומתעלמים מהשפעותיו ההרסניות. אך גם להם קשה להתעלם מהעובדה שציוויליזציה שהפסיקה ללדת ילדים היא ציוויליזציה בסכנת הכחדה.

הגורם השני שממנו שואבת כיום העמדה השמרנית בנוגע למשפחה הוא הדת. כאדם מאמין, ברור שעבורי תורה ומצוות הם מקור סמכות בכל תחום, וגם בתחום חיי המשפחה. אך גם שמרנים שאינם בהכרח דתיים מאוד ידעו תמיד להעריך את הדת ואת מקומה בחיי האדם והקהילה.¹³ זה נכון שבעתים כאשר מדובר בתחום המשפחה, שהוא כה חשוב לכל הדתות הנפוצות בעולם המערבי.

לדת יש השפעה רבה בתחום המשפחתי גם על אנשים שאינם דתיים בעצמם. החוקרות סילביה פוגל-ביז'אוי ורינה רוטלינגר-ריינר ציינו לאחרונה כי העוצמה של המשפחה בישראל קשורה בעיקר בעובדה שבתחום האישות נוהג בישראל החוק הדתי – היהודי והמוסלמי. הן הוסיפו שעובדה זו אינה נובעת מכפייה דתית כמו מתחשתם של יהודים וערבים גם יחד, שהחוק הדתי בתחום המעמד האישי חיוני לשימור זהותם הקולקטיבית.¹⁴

אך העמדה השמרנית בתחום המשפחה אינה רק תוצאה של גישה שמרנית כללית או של נטייה דתית, אלא גם תוצאה של הניסיון המר. היא מבוססת על ממצאים של מחקרים ענפים בתחום יחסי המשפחה. בשנות השבעים, כשאותרה לראשונה העלייה התלולה בשיעור הגירושין, נטו חוקרים רבים לצדד בטענה הליברלית שהגירושין כלל אינם פוגעים בילדים, ואפילו יכולים להיטיב את מצבם.¹⁵ אך בשנות התשעים

של המאה העשרים החלו להצטבר מחקרים, שנערכו בארה"ב ובמדינות נוספות, אשר לימדו כי האמת, למרבה הצער, שונה לחלוטין. בפני ילדים שהוריהם התגרשו עומדים אתגרים כבדים מאוד. לפני שנביא כמה נתונים בהקשר זה, נזכיר כי הנתונים הבאים מתייחסים לממוצע בלבד, וילדים רבים הצליחו להתמודד עם האתגרים הללו בהצלחה רבה, בין היתר בזכות המסירות של הוריהם. ועדיין, הנתונים הסטטיסטיים הם נוקבים ולא קלים.

הסיכוי שילד שגדל במשפחה חד-הורית ינשור מבית הספר הוא לפחות כפול מהסיכוי שכך יקרה לילד שגדל עם שני הוריו. כפול גם שיעורם של הילדים הללו העתידיים לחיות בבגרותם מתחת לקו העוני. גם הישגיהם הלימודיים של ילדים המתגוררים עם הורה אחד נמוכים באופן ניכר מהישגיהם של ילדים המתגוררים עם שני הוריהם הביולוגיים. יש להם גם, בממוצע, סיכוי גבוה הרבה יותר לסבול מהפרעות התנהגות שונות. הבעיות הללו עלולות להימשך גם בבגרותם, וייתכן שעובדה זו משפיעה גם על הממצא הבא: לילדים שהוריהם התגרשו יש סיכוי גבוה פי כמה להתגרש בעצמם בבגרותם. חוקרים גילו יתרון משמעותי בתחום של כוח רצון ודחיית סיפוקים לילדים שגדלו עם שני הוריהם הביולוגיים הנשואים זה לזה. ילדים שגדלו עם שני הוריהם הביולוגיים אך כששני ההורים אינם נשואים זה לזה, אינם נהנים מיתרון זה. יותר משני שלישים מהצעירים העבריינים בארה"ב מאז שנת 1975 גדלו במשפחה שאין בה שני הורים. ובנוגע לישראל, דו"ח של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה גילה כי הסיכוי שנער שהוריו גרושים יהיה בעל תיק פלילי גבוה פי שלושה מסיכוייו של נער ששני הוריו נשואים.¹⁶

המחקר מראה שיש כמה גורמים שמשפיעים על הפגיעה בילדי גירושין: החיים בבית שיש בו רק הורה אחד; היחסים הגרועים בין ההורים לפני הגירושין; הגירושין עצמם; וגם הלחץ הכלכלי שבא בעקבותיהם.¹⁷ בחיים הממשיים, הגורמים הללו מעורבבים זה בזה.

לעתים אפשר למצוא אצל דוברים שמרנים בנושא המשפחה גם מקור השפעה רביעי. יש סוציולוגים המנסים לבסס את ההתנהגות האנושית על יסודות ביולוגיים, ובעיקר: אבולוציוניים. כמה סוציו-ביולוגים מציינים את ההבדל הביולוגי היסודי הבא: גבר יכול להפיץ את זרעו בין נשים רבות, ובכך הגנים שלו יגדילו את סיכוייהם לשרוד לדור הבא. לאישה, לעומת זאת, יש כמות ביציות מוגבלת, והיא צריכה להשקיע זמן ומאמץ רבים מאוד בכל ביצית שתופרה ותהפוך לתינוק. לכן יש לה נטייה חזקה ליצור מערכת יחסים יציבה עם אבי הילד, שיעזור לה בכל הקשיים הכרוכים בגידולו. ההבדלים הביולוגיים הופכים להבדלי התנהגות. האבולוציה משפיעה על בידול לא רק בין מינים שונים (species), אלא גם בין זכרים לנקבות (sexes). הנטיות השונות של גברים ונשים מכתיבים אופי שונה.

דוגמה להבדלי התנהגות בין גברים לנשים בנושאי מין ופריון, נמצא בעובדה הבאה. בשנת 2015 נפרץ אתר הבגידות "אשלי מדיסון", ששידך בין גברים ונשים שרצו לבגוד בבני זוגם, והתפרסמו ברבים 36 מיליון כתובות דואר אלקטרוני של משתמשי האתר. מתוכם 31 מיליון היו של גברים, ו-5 מיליון של נשים. מומחי מחשבים ניתחו את הנתונים וטענו שחלק גדול מהחשבונות היו מזויפים. ניתוח מדוקדק של הנתונים העלה שיותר מ-20 מיליון גברים קראו בפועל הודעות שקיבלו מהאתר. לעומת זאת, מספר הנשים שקראו הודעות היה 1,492.¹⁸ הפער הזה מתיישב היטב עם טענתם הבסיסית של הסוציו-ביולוגים, בדבר ההתנהגות השונה של גברים ונשים בנושא מין וזוגיות.

יש סוציו-ביולוגים הנוטים לדרך החשיבה שתיארנו, הסבורים שהחברה האנושית נמדדת ביכולתה לאזן בין הנטיות השונות הללו של שני המינים וליצור מוסדות שייקחו בחשבון את אלו ואלו, וייצרו סביבה המתאימה לגידול ילדים.¹⁹ המשפחה המסורתית, לפי התפיסה הזו, אינה מוסד כופה ודכאני, אלא להפך: הצלה ועוגן לנשים. ליברליזציה של המשפחה והתרת המחויבויות ההדדיות שבה "תשחרר" את הגברים לנהוג כרצונם, ותמנע מהנשים את ההגנה שבמסגרת המשפחתית. "חירות מינית", לפי תפיסה זו, היא למעשה כפייה של נטייה גברית על הנשים.

מזווית סוציו-ביולוגית, המשפחה אינה מוסד טבעי, אלא הישג עילאי של התרבות האנושית, המאזן בין הצרכים והרצונות של גברים ונשים, ומאפשר להם להתאגד יחדיו לשם חיים משותפים והתרבות. ערעור המשפחה מאיים על המשכיות האנושות, משום שאין אף מסגרת חלופית המתאימה במידה כזו להולדת ילדים ולגידולם.

אמנם, צריך להכיר גם במגבלות של הגישה הסוציו-ביולוגית. אנשים ונשים אינם עבדים לאינסטינקטים שלהם. מצד אחד, איננו רואים גברים העומדים בתור לבנק הזרע כדי להפיץ את הגנים שלהם. מצד שני, אנו רואים זוגות רבים הרוצים לגדל ילד שאינו נושא את הגנים שלהם. עצם רצונם העז של זוגות כה רבים לאמץ ילד, מלמד אותנו עד כמה מוגבלת היא ההשקפה הביולוגית-אבולוציונית לגבי ההורות. יש חוקרים המסבירים בארכנות שאהבת הורים לילדיהם היא בסך הכול תוצאה ביולוגית פשוטה של הדחף לשימור הגנים. הורים רוצים ילדים כי הגנים שלהם רוצים לשרוד, והורים מגנים על ילדיהם כי בכך יבטיחו את עתיד הגנים שלהם עצמם. אך אם כך, מדוע גברים ונשים כה רבים עושים מאמצים עילאיים כדי לגדל ילדים שאינם מפרי בטנם, ושאינם נושאים את המטען הגנטי שלהם?

כאדם דתי, המאמין בכוחה של הרוח בחיינו, אני מייחס חשיבות מוגבלת לגישה הביולוגית הזו. גברים ונשים אינם רק צרור של דחפים ביולוגיים. ועדיין, המבט הסוציו-ביולוגי מחדד את הסכנות האורבות לאנושות מהתהליך העכשווי של התפרקות המשפחה. באופן כללי יותר, עינת רמון ציינה את הפער ההולך ומתפתח

בהקשר זה בין מדעי החברה והרוח לבין מדעי הטבע והרפואה: הראשונים התמסרו להגות קווירית פוסט-מודרנית המערערת על עצם ההבחנה בין נשים לגברים, בעוד האחרונים מגלים עוד ועוד הבדלים בין המינים, המשפיעים על התנהגותם.²⁰ ההתעלמות העיקשת מעובדה זו עלולה להיות הרסנית לא רק למדעי החברה והרוח, אלא גם לעתידו של המין האנושי.

האנתרופולוגית הדגולה מרגרט מיד טענה כי אתגר גדול לכל חברה בתולדות האנושות הוא לגרום לגברים להתמיד לחיות עם משפחותיהם.²¹ החברה המערבית כושלת במבחן הזה.

בשבח המשפחה המסורתית

הפסוק הממצה את גישתה של היהדות לנישואין ולמשפחה מופיע כבר בפרשת בראשית: "עַל כֵּן יַעֲזֹב אִישׁ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד" (בראשית ב', כד). רש"י פירש: "הוולד נוצר על ידי שניהם, ושם נעשה בשרם אחד". לא ברור מלשונו האם הביטוי "בשר אחד" מייצג לדעתו את הילד שנוצר מתוך שני הוריו, או את יחסי המין שהביאו להולדה. ייתכן שרש"י כלל במכוון בפירושו את שני השלבים הללו; שהרי פלא בריאת האדם מסמיך את המיניות להולדה, כרצף טבעי אחד. הרמב"ן חלק על רש"י, וביאר את הביטוי "בשר אחד" כמטאפורה לקשר הנפשי ההדוק שבין האיש והאישה. גם פירושו אינו סותר בהכרח את הפירושים הקודמים, באשר שלושת הממדים הללו מתכנסים לתוך הזוגיות הממוסדת במסגרת נישואין. אחדות של זוגיות, מיניות והולדה, בתא משפחתי איתן אחד; זוהי תמציתה של השקפת היהדות על המשפחה, והיא נחוצה היום יותר מאשר בכל תקופה אחרת בתולדות האנושות.

החברה העכשווית מפרקת את שלושת הרכיבים שהצגנו, ומעודדת זוגיות ללא הולדה, מיניות ללא זוגיות, וגם הולדה המנותקת מזוגיות. התפתחות טכנולוגיות ההפריה מאפשרת זאת. גם במשפחות שבהן מזדמן הצירוף של שלושת הגורמים הללו, התפיסה האינדיבידואליסטית הרדיקלית אינה רואה בהם מקשה אחת, וודאי שאינה רואה במשפחה עצמה מקשה אחת. המשפחה נתפסת כחווה מורכב בין היחידים המרכיבים אותה, כאשר כל אחד מבני המשפחה מוכן להיות חלק ממנה רק כל עוד הוא מפיק ממנה את המרב למיצוי האינטרסים שלו.

ההתייחסות לנישואין כחווה בלבד מעוררת בעיות רבות. האם באמת אדם רציונלי יהיה מוכן לחתום על חוזה שכרוכה בו אי-ודאות רבה כל כך? עתידם של הנישואין תלוי בגורמים רבים שאין שום דרך לחזותם: בריאותם של בני הזוג, עתידם הכלכלי והמקצועי, ילדיהם שייולדו או לא, ועוד שיקולים רבים. שום אדם רציונלי לא היה חותם על חוזה כזה, התלוי על קרן הצבי. ומכאן שנישואין הם הרבה יותר מאשר

חוזה.²² עוד נוסיף את השאלה, האם אפשר לצמצם את יחסי המשפחה לכדי יחסים חוזיים? והשאלה הקשה מכולן: מה לגבי הילדים, שלא חתמו מעולם על "חוזה הנישואין", אבל עצם קיומם נגזר ממנו?

יתר על כן; כפי שהעיר שחר ליפשיץ, גם בעולם החוזים בדרך כלל נחוצה הסכמת שני הצדדים לביטולו של חוזה. אפילו חוזה לשכירות דירה אי אפשר לבטל בקלות בטרם זמנו, אלא אם השוכר והמשכיר מסכימים על כך. ובכל מקרה, דיני חוזים מטילים חובת פיצוי על הצד המפר את החוזה. זאת בניגוד למגמה הרווחת היום בעולם המערבי להתעלם משאלת האשמה בנוגע לגירושין, ולבטל את קשר הנישואין לבקשת כל אחד מהצדדים, תוך התעלמות משאלת האשמה ומפיצוי לצד הנפגע.²³

מייקל סנדל ציין בצער שבעולם המערבי כיום הרבה יותר קל ופשוט מבחינה חוקית להתגרש מבן זוג מאשר לפטר עובד. מחקרים מראים בעקביות שיותר ויותר אנשים מתארים את זהותם כמנותקת כליל ממשפחתם, וכאשר הם נשאלים על ילדיהם הם מתארים קודם כול את המחיר שגידול ילדים תובע מהם ואת המגבלות שהוא מטיל על חירותם. חוקי המשפחה משקפים את המציאות הזו, ומצמצמים עוד ועוד את המחויבות הבסיסית של בני זוג זה לזה, ואף מחויבויות משפחתיות אחרות, למשל: המחויבות של ילדים לדאוג להוריהם המזדקנים.²⁴

כל זה מלמד אותנו, שתהליך האינדיבידואליזציה של הנישואין לא נעצר בהתייחסות אליהם כחוזה. יש שתיארו את הנישואין היום לא כחוזה אלא כהסדר, ושמצא אף לא כהסדר אלא כהימור, שאם אינו עולה יפה – אפשר להפסיקו, ואולי אף מומלץ לנהוג כך.²⁵

בספרי 'שיעורי בית' הרחבתי על אודות החלופה היהודית שאפשר לגבש מתוך כתבי הרב סולובייצ'ק, והיא כרוכה במושג הברית. המדינאי הבריטי אדמונד בֶּרַק מחה בזעם על הגישה השטחית של הוגי האמנה החברתית, ביחסם למרקם החברתי:

אכן, החברה היא חוזה. חוזים משניים על יעדים שאין בהם אלא עניין שבאקראי יכול איש ואיש לבטלם כחפצו. אבל אסור שהמדינה תיחשב סתם הסכם של שותפות בסחר פלפל וקפה, אריג קאליקו או טבק... אל החברה יש להתייחס בהערצה מסוג אחר, לפי שאין היא שותפות בדברים המועילים רק לקיום הבהמי הגס, שהוא ארעי וחולף בטבעו, אלא זו שותפות בכל המדעים, בכל האומנויות, בכל מידה טובה ובכל שלמות. הואיל ומטרותיה של שותפות כגון זו אין להשיגן אלא כתום דורות הרבה, הריהי הופכת להיות שותפות לא בין החיים בלבד אלא בין החי, המת והעתיד עוד להיוולד. כל חוזה של כל שכבה מסוימת אינו אלא סעיף אחד בחוזה הבראשית הגדול של החברה הנצחית.²⁶

ברק נאבק כאן כדי לנסח מושג של חוזה שהוא גם יותר מחוזה, והוא יכול לשמש כמסד לקיומה הממשי של חברה. לנו היהודים כבר יש מושג כזה מן המוכן. פרשת

משפטים מספרת לנו שלמרגלות הר סיני ביקש הקב"ה את הסכמתם של בני ישראל להיות לעמו ולקבל את מצוותיו. ההסכמה הזו חזרה וקיבלה אישור חוזר במעמדים ציבוריים חגיגיים, לאורך המקרא כולו. ההסכמה שבין עם ישראל לאלוהיו אינה חוזה רגיל; שהרי היא מחייבת גם את אלו שלא חתמו עליה: "ולא אתכם לבדכם אנכי כרת את הברית הזאת ואת האלה הזאת. כי את אשר ישנו פה עמנו עמד היום לפני ה' א-להינו ואת אשר איננו פה עמנו היום" (דברים כ"ט, יג-יד). למה שקרא אדמונד ברק "שותפות בין החי, המת, והעתיד עוד להיוולד" אנו קוראים בפשטות: ברית.

"ברית" היא קשר עמוק, שאי אפשר לצמצמו למושגים חוזיים, אך הוא אינו מבטל כליל את זהותם האינדיבידואלית של השותפים לו. המושג הזה מועיל מאוד בהתייחסות לקהילה כולה, אך הוא משמעותי עוד יותר בכל הנוגע למשפחה. זוהי בעיניי חלופה יהודית משמעותית ופורייה לתבנית החשיבה העכשווית על אודות המשפחה.

יש יסוד משותף בין ברית לחוזה: שניהם מבוססים על יחס הדדי בין אינדיבידואלים שאינם מוחקים את ישותם העצמאית. ההלכה היהודית לא הרחיקה לכת כמו המשפט הנוצרי, ולא העלימה כליל את אישיותם הפרטית של בני המשפחה. לפי התפיסה הקלאסית של "המשפט המקובל" באנגליה, אישה נשואה הייתה מאבדת את מעמדה המשפטי ומתמזגת מבחינת החוק עם אישיותו של בעלה. כפי שניסח זאת המשפטן האנגלי בן המאה השלוש-עשרה הנרי דה-ברקטון, "זוג נשוי הוא בעיני החוק איש אחד, והאישה הזו הוא הבעל".²⁷ בהלכה היהודית, לעומת זאת, גם לאישה נשואה יש כשירות משפטית עצמאית, והיא יכולה להחזיק רכוש, לחתום על שטרות וכן הלאה. רבים מדיני ההלכה היהודית בתחום הזה מצביעים על תפיסה אינדיבידואלית יותר של הנישואין. ההלכה היהודית גם הכירה באפשרות של גירושין, זאת בניגוד לנצרות הקתולית (ששללה אפשרות זו) ואף לנצרות הפרוטסטנטית (שצמצמה אותה באופן קיצוני).

במה בכל זאת נבדלת ברית מחוזה? לפי הרב סולובייצ'יק, בשני דברים: טוטליות ונצחיות.²⁸ הדוגמה המובהקת היא הברית של עם ישראל עם אלוהיו. ראשית, אין מדובר בהסכם ממוקד ומוגבל ("קיימו מצוות – וקבלו גשם"). זוהי ברית מוחלטת ומקיפה, שהופכת את עם ישראל לעם ה' ואת הקב"ה לאלוהי ישראל: "ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לא-להים" (שמות ו', ז). בדומה לה, גם ברית הנישואין אינה מתייחסת רק לכמה תחומים מבודדים בחיי האדם. היא תובעת התמסרות כוללת. האיש והאישה מתייכים את חייהם זה בזה בכל מאודם.

שנית, הברית של עם ישראל עם הקב"ה היא נצחית, לעולמי עד: "כי ההרים ימושו והגבעות תמוטנה וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט אמר מרחמך ה'" (ישעיהו נ"ד, י); "וארשתיה לי לעולם" (הושע ב', כא). כמוה, גם ברית הנישואין היא

נצחית במהותה. יש אמנם אפשרות של גירושין. אך לפי התפיסה היהודית, אין לומר שבכל רגע נתון במהלך הנישואין יש שתי אפשרויות שקולות: להמשיך את הנישואין או להפסיקם. באופן בסיסי, הנישואין הם לנצח. גירושין הם רק כיסא מפלט במקרה של אסון.

המודל השמרני של משפחה-כברית אינו מתעלם מכך שהמשפחה מורכבת כיחידים. הוא גם אינו מכחיש את העובדה שבחברות מסורתיות מסוימות המשפחה וחלוקת התפקידים בה היו נוקשים מדי. אך המודל השמרני הזה אינו רואה את בני המשפחה כאטומים מנותקים הצפים בחלל, ומדי פעם נתקלים באקראיות זה בזה. היחידים הללו הם אנשים מחויבים ונאמנים, הקשורים לבני המשפחה האחרים בזיקות איתנות, זיקות המגדירות את זהותם.

משפחה אינה חוזה קטוע, וודאי שלא הסדר ארעי. משפחה היא מוקד של זהות. בני המשפחה שייכים לה, כפי שהיא שייכת להם. בני המשפחה מתקשרים זה לזה בזיקות מורכבות של אהבה ומחויבות, טיפוח וכבוד, זיקות שאינן ניתנות לרדוקציה לרשימה של יחסים חוזיים מוסכמים. בניגוד לזיקה חוזית, יחסי המשפחה אינם סימטריים: לפי ההלכה, הילדים מצווים לכבד את הוריהם, אך ההורים אינם מצווים לכבד את ילדיהם; מנגד, ההורים נדרשים לחנך את ילדיהם, ולא להפך. המגמה להשטיח את היחסים הללו ולהפוך אותם לסימטריים היא אחד החוליים העמוקים של המשפחה הפוסט-מודרנית.

יתר על כן: המשפחה שולחת זרועות ענפות במישור האופקי ובמישור האנכי. חיי המשפחה המצומצמת שלובים בחיי המשפחה המורחבת בהווה, ושולחים פארות אל מסורת המשפחה בעבר ואל ייעודה המיוחל בעתיד. הרב סולובייצ'יק כתב שמצוות כיבוד הורים מביאה את האדם להפנים את העובדה שלכל ענף יש שורש; שהוא אינו יחיד מבודד העומד ברשות עצמו, אלא חלק ממערך גדול, רחב ועמוק, שממנו נובע קיומו.²⁹ הילדים הגדלים בתוך משפחה כזו לא "נולדו מן הים". הם עטופים באהבת הוריהם ובדאגתם, וצומחים בתוך מרקם משפחתי מלא ועשיר. מוענקת להם זהות הכוללת מנהגים, מסורות ודמויות חיקוי, חגים וטקסים, אורחות מוסר ודרכי חיים. כל אלו קודמים לבחירה האישית. אדם יכול לבחור ללמוד שפה נוספת, אך אינו יכול לבחור מה תהיה שפת אמו. אומלל האדם שאין לו שפת אם.

לאור כל זאת, פירוקה של משפחה אינו התרת חוזה, אלא טרגדיה.

רק בישראל

מה המצב בישראל בנוגע לנישואין ולמשפחה? הרבה יותר טוב מאשר ביתר עולם המערבי, אך בכל זאת, לדאבון הלב, צועד באותו כיוון. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ציינה כי מספר האימהות החד-הוריות הרווקות בישראל גדל ב-80

אחוז בין השנים 2000 ו-2009. מספר הילדים שנולדו בישראל מחוץ לנישואין הוא נמוך מאוד בהשוואה לעולם המערבי, אך גם הוא עלה ל-5.8 אחוזים מכלל הלידות. שיעור הזוגות החיים יחדיו ללא נישואין מתוך כלל הזוגות, שיעור שגם הוא עדיין נמוך בישראל ביחס לעולם המערבי, עלה בשנים אלו בתלילות, מ-2.5 ל-4.7 אחוזים.³⁰ בנוגע לשיעור הגירושין, ישראל מתנסה בתופעה דומה לעולם המערבי כולו: שיעור הגירושין בישראל נמוך מזה שבארה"ב, אך הוכפל מאז שנות השבעים של המאה העשרים.³¹

בכל התחומים הללו המצב בישראל טוב מהמצב בארה"ב ובאירופה, והוא מבטא שמרנות בריאה של החברה הישראלית; אך המגמה היא לדאבוננו אותה מגמה. רק בתחום אחד המגמה בישראל שונה בתכלית מזו שבשאר העולם המפותח, והוא הילודה. בעוד בכל העולם המפותח יש ירידה תלולה בפרייה, בישראל יש דווקא עלייה. האישה הישראלית יולדת היום יותר משלושה ילדים בממוצע. למרבה ההפתעה, העלייה בילודה בשנים האחרונות בישראל מיוחסת בעיקר לנשים יהודיות חילוניות. אצל נשים ערביות ואצל נשים יהודיות חרדיות יש ירידה בילודה (בעיקר אצל הערביות). נשים יהודיות חילוניות יולדות בממוצע הרבה פחות ילדים מאשר נשים השייכות לשתי הקבוצות האחרות, אבל הפער קטן במידת מה.³² כיום, לראשונה מאז ומעולם, שיעור הפרייה הממוצע של היהודים בישראל הדביק את שיעור הפרייה של הערבים.

כאמור, המגמה בתחום הילודה בישראל חורגת מהנורמה בכל מדינה מפותחת אחרת. קשה למצוא הסבר נחרץ לתופעה המרנינה והמפתיעה הזו. אבל דומה שאי אפשר לנתק אותה לא מחוסנה המסורת של המשפחה היהודית, ולא מהעיוות הלאומי שאנו נמצאים בתוכו.

המשפחה הישראלית מציגה חוסן יחסי, ומבטאת את השמרנות הבסיסית של החברה הישראלית. אך לשמרנות הזו אין כל ביטוי בשיח על אודות המשפחה. הכתיבה האקדמית בנושא זה בישראל נשלטת באופן כמעט בלעדי בידי חוקרים וחוקרות המבטאים עמדות אנטי-שמרניות, שאחדים יגדירו אפילו אנטי-משפחתיות.

נביא כמה דוגמאות. כנרת להד ואבי שושנה בחנו את הדרך שבה מציגה סדרת טלוויזיה פופולרית את הרווקות (ברוח הגישה הפוסט-מודרנית, המעדיפה תמיד לדון בייצוגי המציאות מאשר במציאות עצמה). הם תיארו איך הסדרה מכוננת "הבניה תרבותית" שלפיה "רווקות אינה תסריט חיים טבעי" כמו הזהות ההגמונית של הנשואים. במילים אחרות, מהסדרה עולה שרווקים ורווקות רוצים להתחתן, ואוי לה לסדרה על כך. בסיכום מאמרם כתבו החוקרים כי "כדי לחשוף תסריטים תרבותיים חלופיים המאתגרים את המבטים ההגמוניים על רווקות אנו מציעים שמחקרים עתידיים ישתמשו באסטרטגיות מחקריות נוספות" וכל זאת כדי לאפשר את הצגתה

של הרווקות "כאפשרות חיים ראויה ולגיטימית".³³ מי אמר שצריך להתחתן?

החוקרת אורנה דונת עוסקת בהורים המתחרטים על כך שהולידו ילדים. היא הצהירה בגאווה: "המחקר פתח בפניי צוהר לתפיסת עולם שונה בתכלית מזו הרווחת בחברה הישראלית. כזו שמערערת את אחת הפרות הכי קדושות שצמחו כאן: ההנחה שכל אדם באשר הוא חפץ בילד".³⁴ מחקרה נקרא: "בכייה לדורות – חרטה על אימהות". הספר שנכתב בעקבותיו תורגם לגרמנית, ולפי הפרסומים נחל בגרמניה הצלחה יפה.

החוקרת והמטפלת היהודית-אמריקנית קלייר רבין, בספרה 'הגירושין החדשים: שינוי חיובי בתקופת המעבר ואחריה',³⁵ מנסה להציג את הגירושין כשינוי ומעבר, בדומה לעזיבת הילדים את הבית עם התבגרותם. היא אינה יכולה להכחיש את ההשלכות הקשות של הגירושין, ומודה בכך ששני שלישים מן המתגרשים אומרים שהגירושין לא שיפרו את חייהם; שאנשים נשואים הם מאושרים ובריאים יותר מן הגרושים; ובעיקר – שהגירושין מהווים סיכון חמור לפגיעה בילדים.³⁶ אך היא מנסה לצמצם את המשמעות של הקביעות הללו.

רבין קובעת ששלושה רבעים מן הילדים שהוריהם התגרשו מצליחים להתגבר על הפגיעה, ומדחיקה את השיעור הגדול של אלו שאינם מצליחים, ואת העובדה שהיא עצמה מזכירה, שגירושי ההורים מעלים פי 2.5 את הסיכוי שילד יסבול מקשיים חמורים. היא קוראת לשיח חברתי חדש, שלא יראה את הגירושין ככישלון, אלא כהזדמנות לאוטנטיות. היא מספרת על זוג דתי נשוי שלו חמישה ילדים, שהגיע לטיפול אצל סטודנטית שלה, בגלל רומן מחוץ לנישואין. הסטודנטית, דתייה בעצמה, ניסתה לשקם את הנישואין ולמנוע את פירוק המשפחה. רבין הסבירה לה שהיא צריכה להשעות את "דעותיה הקדומות החזקות" נגד פירוק המשפחה.³⁷

בניגוד למיתוס הפרוגרסיבי העכשווי, שלפיו לילדים עדיף שההורים יתגרשו אם אין ביניהם אהבה, רבין מודה שזה נכון רק במקרים קיצוניים, רק כאשר יש בבית מריבות ותוקפנות בלתי נפסקות. במקרים אחרים, גם אם ההורים אינם מאושרים מאוד בנישואיהם, "הילדים מאושרים יותר כשההורים נשואים יחד". כאן מגיע משפט מדהים, שראוי לצטטו בשלמותו: "האם פירוש הדבר שעל הורים לוותר למען הילדים על מציאת אהבה חדשה? בוודאי שלא!"³⁸ כלומר, אתה הבאת ילדים לעולם לתוך משפחה מסוימת, בלי לשאול אותם, ו"בוודאי!" אין להתחשב בהם ובאשרם בזמן שאתה שוקל לפרק את המשפחה הזו. רבין מוסיפה ומסבירה שהילדים כמעט תמיד מעדיפים שהוריהם לא יתגרשו, משום ש"ילדים חיים את חייהם בדרך אנוכית".³⁹ מתברר שדווקא הילדים הם האנוכיים פה.

סילביה פוגל-ביז'אוי פתחה את מאמרה על המשפחה הישראלית בציטוט של פייר בורדיה: "המשפחה היא בדיה". המאמר הסתיים בתקווה לשינוי המצב המשפחתי בישראל: "בנושא זה יכול העתיד להיות טוב יותר מן העבר".⁴⁰ מהו "טוב" בהקשר

הזה, והאם אכן צריך לשאוף אליו? דומה שבנושא זה רובנו לא בהכרח נסכים עם ההשקפה הרווחת בחוגים אקדמיים.

*

הכלכלן ג'ון מיינרד קיינס לעג פעם לאנשים מעשיים, המזלזלים ב"תיאוריות רחפניות". אנשי המעשה הללו, כתב קיינס, משועבדים בדרך כלל בלא ידיעתם לאיזו תיאוריה עתיקה שניסח כלכלן שעבר זמנו, או פילוסוף שאבד עליו הכלח. ואני מסכים אתו. חיי המעשה חשובים מן התיאוריה, אך התיאוריה משפיעה על המעשה. המשפחות הישראליות הן בריאות, שמרניות וחזקות; לכל הפחות נוכל לומר שהן בריאות, שמרניות וחזקות הרבה יותר ממקבילותיהן בעולם. הן ראויות לתיאוריה בריאה, שמרנית וחזקה שתציג אותן כפי שהן באמת: לא מנגנון דכאני ומיותר, אלא כור-היוצר לאישיות האדם וערש טיפוחו. גם במישור האינטלקטואלי, הגיע הזמן להילחם על הבית.

1. בתוך דפנה יורעאלי ואחרים (עורכים), מין מגדר ופוליטיקה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד 1999, עמ' 113.
2. ג'ארד דיימונד, העולם עד אתמול, מאנגלית: עתליה זילבר, תל אביב: עם עובד 2015, עמ' 226.
3. Jonathan Sacks, *The Home We Build Together*, London: Continuum, 2007, p. 209
4. Stephanie Coontz, *Marriage, a History*, New York: Penguin Books 2005, pp. 1, 276
5. David Popenoe, *Life without Father*, Cambridge Massachusetts: Harvard University Press 1996, p. 218; David .T. The "Ellwood and Christopher Jencks Spread of Single-Parent Families in in: Daniel ,the United States Since 1960 P. Moynihan et. al. (ed.), *The Future of the Family*, New York: Russel Sage Foundation 2004, pp. 44-48
6. Daniel P. Moynihan et. al. (ed.), *The Future of the Family*, New York: Russel Sage Foundation 2004, preface, p. xxiii; Popenoe, *Life without Father*, pp. 43-45
7. Retrieving and "John Witte Jr Reconstructing Law, Religion, and ,Marriage in the Western Tradition in: Steven M. Tipton and John Witte Jr. (eds.), *Family Transformed*, Washington: .Georgetown University Press 2005, p. 244
8. ראו ג'ון לוק, המסכת השנייה על הממשל המדיני, מאנגלית: יוסף אור, ירושלים: מאגנס, תשמ"ט, פרק ז, סעיף 83; ג'ון סטיוארט מיל, על החירות, מאנגלית: עופר קובר, תל אביב: ידיעות ספרים 2006, עמ' 192-193 John Witte Jr., *From Sacrament to Contract*, Louisville: Westminster John Knox Press, 2012, pp. 304-305. נעיר שג'ון לוק אף הזהיר מיישום מוקצן של הגישה החוזית לנישואין, יישום שעלול לפגוע בנשים ובילדים - כפי שאכן קורה בימינו (ibid., p. 320).
9. *Eisenstadt v. Baird*, 405 U.S. at 453
10. John Witte Jr., *From Sacrament to Contract*, Louisville: Westminster John Knox Press 2012, p. 302
11. Yuval Levin, *The Great Debate*, New York: Basic Books 2014, p. 103
12. סטיבן פינקר, הלוח החלק, מאנגלית: עמנואל לוטם, מטר: תל אביב תשס"ה, עמ' 451-455 Coontz, *Marriage, a History*, p. 24
13. "הכנסיות... עוקרות את שינוי של הפרא האציל, וקוצצות את ציפורניו הגסות. בעשותן כך, ואם וכאשר הן מקיימות את מה שהן דורשות, הן ממלאות את חלקן במשימה השמרנית של גישור על הפער בין איש המערות לבין החברה" (קלינטון רוסטר, "המסורת השמרנית, או מברק עד קירק", בתוך מיכאל קרן [עורך], תולדות המחשבה המדינית, א, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה תשס"א, עמ' 644).
14. Sylvia Fogiel-Bijaoui and R. Rutlinger-

- האזרחית של הגירושים", עיוני משפט כה (3), 2005, עמ' 689-693.
24. *s Discontent*, Michael J. Sandel, *Democracy* Cambridge Massachusetts: Harvard University Press 1996, pp. 108-115
25. James Q. Wilson, *The Marriage problem*, .25 New York: Harper Collins, p. 88, 103
26. אדמונד ברק, מחשבות על המהפכה בצרפת, מאנגלית: אהרן אמיר, ירושלים: שלם תשנ"ט, עמ' 103.
27. Coontz, *Marriage, a History*, p. 186; Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*, abridged edition, New York: Penguin Books 1979, pp. 136, 222
28. הרב יוסף דוב סולובייצ'ק, אדם וביתו, תל אביב: ידיעות ספרים 2009, עמ' 66-67.
29. שם, עמ' 163-164.
30. כל הנתונים מתוך דו"ח הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, פני החברה בישראל - דו"ח מספר 4, חשוון תשע"ב.
31. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 2012, מספר 63, לוח סיכום 3.1.
32. אחמד חליחל, "פריון של נשים יהודיות ומוסלמיות בישראל לפי מידת הדתיות שלהן בשנים 2009-1979", הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, נייר עמדה מספר 60, תשע"א.
33. כ' להד וא' שושנה, 'רווקות בטיפול: נראות, רפלקסיביות ומבט הצופה', סוציולוגיה ישראלית יד (1), תשע"ב, עמ' 128-130.
34. א' דונת, "אהבת את ילדיי, אך מעדיפה שהם לא יהיו", *ynet*, 25.6.2009.
35. קלייר רבין, הגירושין החדשים: שינוי חיובי בתקופת המעבר ואחריה, מאנגלית: לילי ברקת, אבן-יהודה: אמציה, 2010.
36. שם, עמ' 25, 27, 30, 284-286.
37. שם, עמ' 186, 190-192, 27-28.
38. שם, עמ' 264.
39. שם, עמ' 262.
40. סילביה פוגל-ביז'או, "משפחות בישראל - בין משפחתיות לפוסט-מודרניות", בתוך יורעאלי ואחרים (עורכים), מין מגדר ופוליטיקה, עמ' 165.
- Introduction:" Reiner, Guest Editors *Israel*, "Rethinking the Family in Israel *Studies Review* 28 (2), 2013, p. viii
15. David Popenoe, *Life without Father*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1996, pp. 60-61
16. הנתונים שבפסקה זו לקוחים מהמקורות הבאים: Wendy Sigle-Rushton and Sara Father Absence and Child", McLanahan in Moynihan et. al. (ed.), "Well-Being *The Future of the Family*, pp. 121-126; The World Situation", Don S. Browning in Steven M. Tipton and "of Families John Witte Jr. (eds.), *Family Transformed*, Washington: Georgetown University Press 2005, p. 276; Roy F. Baumeister and John Tierney, *Willpower: Rediscovering the Greatest Human Strength*, London: Penguin Press 2011, p. 207; Witte Jr., *From Sacrament to Contract*, p. 321; Popenoe, *Life without Father*, p. 21; Will Marshall and Isabel V. Progressive Family Policy in", Sawhill In Moynihan, "the Twenty-First Century et. al. (ed.), *The Future of the Family*, pp. 204-205 (לאור ממצאיהם קראו החוקרים הנ"ל לקובעי המדיניות בממשל שלא להעניק הטבות מיוחדות לזוגות שאינם נשואים; *ibid.*, p. 206); הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, פני החברה בישראל - דו"ח מספר 4, חשוון תשע"ב.
17. Wendy Sigle-Rushton and Sara Father Absence and Child", McLanahan in Moynihan et. al. (ed.), *The Future of the Family*, pp. 140-142
18. סוכנויות הידיעות, "נחשף הסוד מאחורי רוב הפרופילים של נשים באתר הבגידות אשלי מדיסון", *The Marker*, 27.8.2015
19. Scott Yenor, *Family Politics*, Texas: Baylor University Press 2011, pp. 175-180, 206-214; James Q. Wilson, *The Marriage problem*, .New York: Harper Collins 2002, pp. 26-32
20. עינת רמון, "מחיר החופש", *אקדמות* 28, תשע"ג, עמ' 55.
21. Popenoe, *Life without Father*, p. 185
22. Yenor, *Family Politics*, p. 208
23. שחר ליפשיץ, "ברצוני להתגרש ומיד! על ההסדרה